

NÉHÁNY GONDOLAT A „ROBOT” SZÓ SZÜLETÉSÉRŐL[⊗]

SOME THOUGHTS ON THE BIRTH OF THE WORD „ROBOT”

SZABOLCSI Róbert

egyetemi tanár

Óbudai Egyetem, Bánki Donát Gépész- és Biztonságtechnikai Mérnöki Kar
Mechatronikai és Autótechnikai Intézet
1081 Budapest, Népszínház utca 8.
Email: szabolcsi.robort@bgk.uni-obuda.hu

Kivonat: A modern kor egyik nagy vívmányának szokás nevezni a robotikát. A robotika multi-, és interdiszciplináris tudományokra épülő területe a műszaki tudományoknak, amely klasszikus-, modern-, és poszt-modern tervezési módszerek-, és eszközök segítségével olyan termékeket állít elő a modern kor gazdasága és társadalma számára, amelyek javítják a termelés hatékonyságát és jövedelmezőségét, növelik a biztonságot, és kímélik az embert a nehéz, és veszélyes feladatok végrehajtásától. A szerző célja, hogy a szó eredetéhez kapcsolódó történelmi korokon keresztül, bemutassa a robot szó kialakulását.

Kulcsszavak: robot, ingyenmunka, (rab)szolga, jog, jobbágy, (gépi) robot.

Abstract: There are many scientists calling robotics for achievement of the modern era. Robotics is a multi-, and interdisciplinary field of the technical and other sciences, based on the newest results of classical-, modern-, and also post-modern control theory. Leaning on tools of modern robotics it is possible enhance manufacturing, improve quality of products. Robots are serving for, and instead of the Man in dirty-, dull, and dangerous applications. The goal of the author is to find origin of the word “robot” via historical epochs famous for slavery, free labor, and corvée work.

Keywords: corvée, serfdom, slave, iobbagiones, robot.

BEVEZETÉS

A *robot*, és a *robotika* szavakra nagyon sok tudományos mű szerzője hivatkozik, és tesz kísérletet a szó eredetének rövid bemutatására. A *robot* szó megalkotójának a legtöbb szerző Karel Čapek¹-et tekinti, holott maga Čapek is elismeri, hogy nem ő, hanem testvére, Jozef Čapek találta ki e szót, amit aztán Karel Čapek a Rossum’ Universal Robots (R.U.R) című 1920-ban megjelent sci-fi írásában az ember alakú robotok megnevezésére használt [1, 2, 3]. A szó használata azután nemzetközileg is széles körben elterjedt. Maga Isaac Asimov, a robotika három alaptörvényének megalkotója a R.U.R írásról úgy vélekedik, hogy „szörnyen rossz írás, de egy szó miatt hallhatatlan” [18].

Kevesen foglalkoztak azzal a kérdéssel, hogy a *robot* szót ki kellett-e találni, vagy már ismert volt korábban is?! A Wikipédia nemzetközi oldalán található a „*Robot*” címszó oldalán, hogy a *robot* szó a cseh *robot*a szóból ered, ami a jobbágyok földesuraik birtokán végzett kötelező munkát jelentette. Néhányan a *robot* szó eredetét a *rab* szóra vezetik vissza, ami szintén szláv eredetű, jelentése pedig börtönbe zárt személy [1]. Kérdésként felmerül, hogy a *rab* hogyan végezhetett munkát a földesúri majorságban [16, 17, 19, 21]?! Kisebb zavar figyelhető meg az egyes szláv szavak, pl. a *robot* és a *robot*a között. Jelentéstartalmuk teljesen más: a *robot*a általában a fizetett, önként vállalt munkát jelenti, míg a *robot* a kényszerített, meg nem fizetett munkát jelentette. A robotot általában nagy nehézségű munkaként képzeljük el, a gyakorlat azonban sokszor nem ezt mutatta: a *robot* jellege és

[⊗] Szaklektorált cikk. Leadva: 2013. március 10., Elfogadva: 2013. május 6.
Reviewed paper. Submitted: 10. March, 2013. Accepted: 6. May, 2013.
Lektorálta: dr. FORISEK Péter/ Reviewed by dr. Péter FORISEK

¹ Karel Čapek (Malé Svatoňovice, Osztrák–Magyar Monarchia, 1890. január 9. – Prága, 1938. december 25.)

mennyisége sokszor még mai szemmel nézve is elfogadható mértékű kötelező adófajta volt, ha azt a megtermelt javak mennyiségéhez mérjük.

A Szerző célja, hogy rávilágítson néhány fontos gazdasági-, társadalmi-, és jogi kérdésre, ami nagyban segítheti a kitűzött cél elérését. Az ókori társadalmak kialakulásával szinte egyidejű a szolgaság, az adórszolgaság, illetve a rabszolgaság létrejötte, a szerző alapvetően néhány, az európai társadalmakra is nagy hatást gyakorló történelmi korra fókuszál. A vizsgált történelmi korok és országok, kronológiai sorrendben az alábbiak: az Óbabiloni Birodalom, Közel-keleti országok a Biblia korában (Kánaán, Júdea, Izrael, Palesztina), az antik Görögország, a Római Birodalom, valamint Európa középkori feudális társadalmi.

II. A ROBOT SZÓ EREDETE

Mi is a *robot* valójában?! A Webster's Dictionary definíciója szerint olyan műszaki berendezés, ami képes önállóan mozogni [23], míg más források szerint olyan automaták, amelyek emberi-, fizikai-, vagy szellemi tevékenységet végeznek [15, 16, 17]. Természetesen, e meghatározások mellett számos más értelmezés is létezik, amelyek egyre pontosabban adják vissza a robotok igazi jellemzőit.

A munkát végző robotokról már ősidőktől kezdve hallhattunk. Ilyen írott forrás Homérosz², *Iliász* epusza, amelynek a XVIII. (399-435) részében az alábbiakat olvashatjuk [24]:

„és bicegett kifelé: **szolgálók gyámolították; drága aranyból vannak ezek, de akárcsak az élők. Van szívükben erő és ész, és szólani tudnak, és munkára az égilakók tanították.**”

Valójában mit is akart leírni Homérosz, azt ma sem tudjuk igazán hitelesen megítélni. Mindenesetre, mint írott forrás, arról szól, hogy munkát végeznek, amire az égilakók tanították őket, hasonlatosak az élőkhöz, és beszélnek is.

Később a rabszolgaság olyan jogi státuszt jelentett, amit az Ulpianus³ által megfogalmazott a D.50.17.209. regula az alábbiak szerint határoz meg: “*Servitutem mortalitati fere comparamus*”, azaz: “*A rabszolgaság nagyjából a halálhoz hasonlítható.*” [14].

Két szélsőség: az egyik a beszélő-dolgozó robot, a másik a halálhoz hasonlítható rabszolgaság. Melyik meghatározás tekinthető mérvadónak?! Nehezen megválaszolható kérdés, de a szerző az ősi-, illetve az antik társadalmi-gazdasági fejlődés lépcsőit elemezve mégis megpróbál választ adni arra a kérdésre, hogy a rab(ság), adórszolgaság, illetve a rabszolgaság hogyan alakult ki, milyen jogi keretek között működött, és valóban a halálhoz volt hasonlítható?!

III. VISSZA AZ IDŐBEN: SZOLGASÁG, (ADÓS)RABSZOLGASÁG, ÉS A RABSZOLGASÁG NORMARENDSZERÉNEK KIALAKULÁSA

Tekintsük át azokat a történelmi korokat, korszakokat és társadalmakat, amelyek alapvetően határozták meg az emberiség fejlődését. Meglehetősen nehezen hihető, de a rabszolgaság, mint intézmény a közelmúltig itt éltek velünk, még Európában is. Az ír kormányfő az állam nevében bocsánatot kért a Magdolna-mosodákban 1923-1996 között ingyenmunkára kötelezettektől [38].

3.1. Hammurapi törvényei [9]

Hammurapi (v. Hammurábi) (középső időszámítás szerint: Kr.e. 1792 – Kr.e. 1750), Babilon város királya, az Óbabiloni Birodalom létrehozója. Meghódítva a mezopotámiai városállamokat, uralkodásának 28. évében egész Mezopotámia ura lesz (1. ábra). A Mezopotámiában fontos, és az uralkodásának éveit jelölő Évnevek alapján uralkodásának 2. éve „Az országban igazságot tett” nevet kapta.

² Görög költő, Kr.e. 8. sz.?

³ Ulpianus, Domitius (? – Kr. u. 223), föníciai származású, római remekjogász.

a)

b)

1. ábra. Mezopotámia a Kr.e. III. évezredben (a) és Hammurabi idején (b)

Hammurábi törvénykönyvét megelőzően, közel háromszáz évvel korábban Úr-Nammu sumér király, míg száz évvel korábban Lipit-Istár is sztelébe vésette *törvényeit*. Hammurábi korát megelőzve, Bilalama, valamint Szumu-Lailu, korábbi babiloni uralkodó is összeállított már szabálygyűjteményt. A „Hammurábi törvényei”, vagy „Hammurábi törvénykönyve” elnevezés nem egészen helytálló, mert törvényt csak Isten alkothatott, és a világiak dolga, a király feladata a „kittu(m)”, az isteni igazság fenntartása volt a Földön [9]. Érdeemes megemlíteni, hogy jogforrás nem a mai értelemben vett törvénykönyv, hanem Hammurábi saját ítéleteinek gyűjteménye, amelyek mintául szolgáltak a bírácoknak az ítélezésük során.

Hammurábi törvényoszlopát 1902-ben, Szúszában találták meg. A törvénykönyv egy 2,25 méter magas, diorit kőoszlopra vésett szabálygyűjtemény. A sztelé ma a párizsi Louvre-ban (Franciaország) található. A törvénykönyv prologust, 282 cikkelyt, és epilógust tartalmaz, míg a törvénykönyv utolsó hat cikkelye hiányzik. A sztelé a 2. ábrán látható.

A Prologus az isteni kegyelemből uralkodó Hammurábi királyt méltatja. A Bevezetés utolsó bekezdése az alábbiak szerint szól az olvasóhoz: „Midőn Marduk isten a népek vezetésére, az ország sebeinek beheglesztésére küldött engem, igazságot és jogot tettem az ország szájába, a nép javát mozdítottam elő. Most pedig:”

A törvénykönyv a rabszolgákra is tartalmazott jogi normákat, amelyek közül a fontosabbak az alábbiak voltak [9]:

I./7.§. Ha valaki akár ezüstöt, akár aranyat, akár rabszolgát, akár rabszolganőt, akár ökröt, akár juhot, akár szamarat, avagy bármi néven nevezhető holmit szabad ember fiának avagy rabszolgájának kezéből tanúk és szerződés nélkül megvásárol, avagy megőrzés végett elfogad: az illető tolvaj; ölessék meg.”

E szabály szerint tehát a rabszolgák is rendelkeztek magántulajdonnal, amit tanúk előtt szerződéssel jogszerűen értékesíthetett.

A IV./15.§.-20.§. joghelyek részletesen szabályozzák a rabszolgák ellopása esetén alkalmazandó szankciókat, ami minden esetben halálbüntetés volt. Ha valaki szökött rabszolgát fogott el, és az megnevezte az urát, akkor a rabszolga megtalálóját pénzjutalom illette. Ha a rabszolga nem nevezte meg az urát, akkor a palotába vitték, és megállapították, kinek a tulajdona, és az kapta vissza. Ha a rabszolga megszökött az őt elfogótól, akkor az elfogójának a rabszolga ura előtt, istenre kellett esküdni, mire felmentették. Ha valaki menedéket adott a szökött rabszolgának, a ház urának büntetése halál volt.

2. ábra. Hammurábi törvényoszlopa (A szerző saját felvételei: Párizs, Louvre, 2011.11.17.)

A XVI./117.§. joghely az adósjogot szabályozta: ha valaki adósságba esik, minek okán feleségét, lányát, vagy fiát pénzért eladja, avagy szolgaságba adja, vevőjük, vagy uruk házában három évig szolgálnak, a negyedik évben kötelező a felszabadításuk. A joghely tehát egyértelműen arról szól, hogy az adósságkezelés keretében akár szabad polgárok is kerülhettek rabszolgasorsra.

A XXII./141.§. joghely a családjogban ismert elvást szabályozta: ha valaki felesége kivonulásra határozta el magát a férje házából, rá kellett bizonyítani, hogy elhanyagolta a férjét, illetve a háztartást. A férj „*elbocsátom őt*” szavakkal vált el, ekkor a házból távozó feleség semmilyen vagyont sem kapott. Ha a férj „*nem bocsátom el*” szavakkal marasztalta feleségét, akkor az első feleség rabnökként maradhatott férje házában, aki ezután másodfeleséget vehetett.

A XXIII./146.§. szerint, ha valaki feleséget vesz, és az rabszolganőt ad férjének, aki gyereket szül, és ezután a rabszolganő vetekedik az első feleséggel, mert gyereket szült, a rabszolganő pénzért nem volt eladható, de rabszolgajelet tettek rá, és a rabnók közé osztották. A rabszolganő tehát nem lehetett másodfeleség, de a született gyerek miatt egyfajta védettséget is élvezett, mert nem volt továbbadható.

A XXXI./170.§. szerint, ha valamely szabad embernek a feleségétől, és a rabszolganőjétől is születtek gyermekei, és az apa életében a rabszolganőtől született gyermekeinek azt mondja „*fiam*”, akkor a rabszolganőtől született gyermekei olyan örökösei, mint a feleségétől született gyermekei. A 171.§. szerint, ha az apa életében nem mondja azt, hogy „*fiam*”, akkor a rabszolganőtől született gyermekei nem örökölhettek utána, ellenben a rabszolganőt, és gyermekeit fel kellett szabadítani: újra rabszolgásításukra nem lehetett keresetet indítani. E jogi norma tehát az adott helyzetben a rabszolga státusz automatikus megszüntetését jelentette.

A XXXIII./175.§. szerint, ha akár a palota rabszolgája, vagy felszabadított rabszolgája szabad nőt vett el, és gyermekeik születtek, akkor a rabszolga gazdája nem indíthatott keresetet a gyermekek rabszolgaságba vétele céljából. A 176.§. szerint, ha ilyen házasságban a rabszolga végzetét követi,

akkor a vagyonukból a feleség visszakarta hozományát, míg az egybekelésük után szerzett vagyon egyik fele a rabszolga urát, míg a másik fele a gyermekeket illette.

A XXXVIII. *Lex talionis* (194.§.-214.§.) joghelyek szankciók sorát vonultatják fel: pl. ha rabszolga szabad ember arcát megüti, a rabszolga fülét vágják le. Ha szabad ember rabszolganőt úgy üt meg, hogy az elvetél, vagy meghal, akkor megadott pénzbüntetést kellett fizetnie.

A XXXIX./215.§.-225.§.) törvényi helyek az orvosi műtétekkel kapcsolatos normákat foglalták össze. Ha orvos műtetet hajt végre, akár rabszolgán, és annak életét megmenti, vagy megmenti annak látását, törött csontjait gyógyítja, akkor a rabszolga gazdája az orvosnak megadott mennyiségű ezüstöt volt köteles fizetni.

A XL.(226.§.-227.§.) törvényi helyek a rabszolgajelet vágó borbélyokról szólnak. Ha egy borbély el nem adó rabszolgára rabszolgabélyeget vágott, a borbély kezét levágták. Ha valaki, megtévesztve a borbélyt, el nem adó rabszolgára rabszolgabélyeget vágatott, az illetőt meg kellett ölni, míg a borbély, ha megesküdt, hogy „*tudva nem vágtam*”, akkor felmentették.

A XLI./228.§.-233.§.) normák az építőmesterek díjazásáról és azok felelősségükről szólnak. Ha az építőmester hanyagul, nem szolidan végezte munkáját, és az általa épített ház összedőlt, és rabszolga halálát okozta, akkor a háziúrnak egy hasonló rabszolgát kellett adnia.

A XLVIII. *Rabszolgák eladása* (278.§.-282.§.) fejezetben jogi normákat fogalmaz meg a betegen vásárolt rabszolgák vételárának visszafizetéséről; a más országban, más rabszolgájának megvásárlása után, ha az eredeti tulajdonos felismeri rabszolgáit, akkor az idegen országban a rabszolgákat kiválthatta. Ha azonban a rabszolga „*te nem vagy az én uram*” mondta, de az ura mégis rábizonyította, akkor a rabszolga fülét le kellett vágni.

A törvény zárszavában Hammurábi, mint az elhívott tehetséges király, Marduk isten megbízására a törvény megalkotója, méltatja a szövegszerűen összefoglalt normagyűjteményt, és hagyja azt a jövőre. Mondja: „*Hammurabi, az igazságosság királya, kinek a Napisten az igazság normáit ajándékozta, vagyok én. Az én nagyszerű szavaimnak, intézkedéseimnek nincsen párja, azok fenkölte, magasztosak, nagyszerűek, a bölcsék dicsőségére válnak.*” Mindenkire, aki e törvényeket betartja, a napisten áldását kéri.

Ha azonban valaki rá sem hederít az emlékkövére írt normákra, arra Anu, az istenek atyjának átkát kérte, valamint az ismert istenek nevében is átkokat kért a törvények elutasítóira, de maga is megátkozta azokat, pl. ily módon: „*Nintu istennő, az országok magasztos fejedelemisszonya, teremő anyám, gyermekét ragadja el, névhez jutni ne engedje és népei körében emberi magzatot ne alkosson részére*”

A törvénykönyv tehát már egy kiforrott szokásjog rendszer elemeit feltette le, írásban. A normagyűjtemény számos eleme foglalkozik a rabszolgák adás-vételével, azok felszabadításával, a rabszolgák vagyonszerzésével, a rabszolgák utáni örökösödési szabályokkal. Megállapíthatjuk, hogy a jogállásuk letisztult normarendszer elemeire épült. Lényeges továbbá, hogy a normarendszer ismert és hozzáférhető volt az emberek számára: az írott jog a bírói ítékezésben egyértelművé tette a tetteket követő szankciókat, vagyis mindenki joggal számíthatott a meghatározott szankció kiszabására [9].

3.2 A Szent Biblia és a rabszolgaság [13]

A keresztyén világ hitéletének alapjait a Biblia fekteti le. Két fő része, a javarészt héberül, kisebb részben arámi nyelven írt Ószövetség és a görög nyelven írt Újszövetség. Az Ószövetség legrégebbi könyvei Dávid király uralkodásának idejére (Kr.e. 1010 körül – Kr. e. 970 körül) tehetők. A legutolsó újszövetségi részeket Kr. u. 2. században vetették papírra. A teljes Biblia tehát több mint ezer év alatt készült el. Magától értetődik, hogy az általa több ezer év nem teszi lehetővé homogén mű létrehozását, így a Biblia is, bizonyos értelemben vegyes stílusú. Tartalmazza a teremtéssel kapcsolatos, a kivonulással kapcsolatos, a zsidó államalapítással kapcsolatos könyveket, de magába foglalja a Salamon királynak tulajdonított *Énekek éneke* részt is, amely a menyasszony és a vőlegény szerelmi énekeiből álló sorozat.

A Biblia keresztyén világ által kevésbé elfogadott ószövetségi részének számos fejezete foglalkozik az elszegényedés és a rabszolgaság kérdéskörével. Röviden tekintsük át ezeket a részeket. A szabad emberek alapvetően kétféle módon kerülhettek teljesen alárendelt, vagyis rabszolga

státuszba. Az egyik mód az elszegényedés volt, amikor a szabad ember elvesztette vagyonát: földjét, munkaeszközeit, ingatlanját illetve ingóságait.

A *rabszolgák törvénye a 2Móz 21,1-10* részeken olvasható. Az isteni kinyilatkoztatás szerint, ha valaki héber rabszolgát vásárol, akkor a szolga hat évig kellett urának szolgáljon, a hetedik évben váltságdíj nélkül szabadon kellett bocsátani. E törvény részletesen szabályozza a rabszolga szabadulása utáni családjogi-, és a vagyoni jogi kérdéseket is [13]. Említsük meg, hogy Hammurápi törvénykönyve az adósrabszolgák számára három év szolgálatot, a negyedik évben automatikus és kötelező felszabadítást írt elő [9]. E tekintetben a Biblia még szigorúbb előírásokat tartalmaz, mint a mezopotámiai első írott törvénykönyv, pedig a két jogforrás keletkezése között közel ötszáz év telt el úgy, hogy a zsidók babiloni fogsága (Kr.e. 597 – Kr.e. 538) idején a két kultúra még fizikailag is érintkezett egymással.

3Móz 25,35-55 részei *Az elszegényedettek védelmével* foglalkozik. A parancsolat szerint, ha valaki elszegényedett, a rabszolga státusz elkerülése érdekében, segíteni kellett őket, hogy akár mint jövevény, vagy mint zsellér élhessen az ura mellett. Ilyenkor a végzett munkáért napszámot kellett az elszegényedettnek fizetni. Ha valaki kölcsönt adott az elszegényedettnek, a kölcsön után nem számíthatott fel kamatot, főleg nem uzsoraszerűt. A héber elszegényedett adott idő után szabaddá vált, haza kellett őt engedni a saját nemzetségébe: héber elszegényedetten nem volt szabad uralkodni, mert ők az Úr szolgálói voltak, nem pedig embertársaié. Ha valaki szolgát, vagy rabszolgát akart vásárolni, akkor ők a héberek körül élő népek közül kellett kikerülni. E törvények részletesen szabályozzák a zsellérek felszabadulása utáni esetleg bekövetkező családjogi-, és vagyoni jogi kérdéseket [13].

5Móz 15,1-11 szerint, minden hetedik esztendő *Az elengedés esztendeje*. A hetedik évben, tartozásaik elengedése mellett, a héber rabszolgákat el kellett engedni, tőlük nem lehetett már kérni a tartozásaikat, azokat el kellett engedni. Tartozást csak az idegen népektől lehetett követelni a hetedik év után is. Az adósság elengedése a héber rabszolgák felé kötelező volt, isten elleni vétek terhe mellett fel kellett szabadítani a héber rabszolgákat, valamint szükség esetén még hitelezni is kellett őket a szabadulásuk után [13].

5Móz 15,12-16 szerint a héber rabszolgák szabadon bocsátása hat év után kötelező volt. A szabadon bocsátáskor a héber szabad embert javakkal kellett ellátni az újrakezdéshez: üres kézzel nem távozhatott ura házából. Ha azonban a rabszolga nem kívánt távozni ura házából, mert megszerette a körülményeket, akkor nyilatkozata után örökre rabszolga maradt héber uránál [13].

5Móz 20,1-20 *A hadviselés szabályai* rész leírja, hogyan kell bánni a meghódított népekkel. Ha távoli várost foglal el valaki, és a város megadja magát, akkor a város lakói adófizető szolgává válnak. Ha az ostromlott város nem adta meg magát, akkor a férfiakat kardéltre hányták, a nőket, gyerekeket és az anyagi javakat megszerelték és birtokba vették. A közeli városokban még foglyot sem ejtettek, azt elfoglalva mindenkit ki kellett irtani, hogy az ott lakóktól az úrnak utálatos dolgokat ne lehessen tanulni, és a hódító hébernek az anyagi javakat győztesként megszerelték [13].

Mennyire volt emberséges a rabszolgatartás, és mennyire volt emberséges a bánásmód a rabszolgákkal, mai szemmel tekintve, igazából talán nem is adható adekvát válasz erre a kérdésre. Mindenesetre, a kötelező adósrabszolga felszabadítás reményt adhatott azoknak, akik bármilyen oknál fogva ebbe a státuszba kerültek.

3.3. Rabszolgaság az athéni demokráciában

Athén az Attikai-félsziget nyugati részén fekszik, a hagyomány szerint a város első államformája a királyság volt. Maguk az athéniak legendás királyuknak, Thészeusznak tulajdonították az első alkotmányukat. Az első alkotmány a társadalmat vérségi alapon osztotta fel az alábbi osztályokra: arisztokraták, földművesek, és mesterek. Az arisztokrácia hatalma a földtulajdon birtoklásán nyugodott. Megemlíthjük, hogy a parasztok szintén rendelkeztek földtulajdonnal.

A Kr.e. 7. századtól az athéni államot már nem királyok, hanem arisztokrata főtisztviselők, az ún. *arkhónok* irányították. A földbirtokos-, és az állattenyésztő arisztokrácia azonban - politikai hatalmát kihasználva a közép-, és a kisbirtokosokat mind nagyobb mértékben tették adósukká, majd adósrabszolgájukká. A köznép tömeges eladósodásának veszélye, a túlnépesedés, és a gabonahiány társadalmi feszültségekhez, politikai ellentétekhez vezetett, amelyet időlegesen a görög gyarmatosítás vezetett le. Athén a Kr.e. 7. századtól kezdődően létesített telepeket, de a folyamat változások sorát

idézte elő úgy a társadalomban, mint a politikai életben. A társadalom széles rétegei vándoroltak ki a kereskedők által létesített telepekre. Északkeleten a Fekete-tenger partjára, nyugaton Dél-Itália és Szicília területére, délen pedig Líbia partjaira. E telepek politikailag nem függtek az anyavárosoktól: gazdaságuk jól kiegészítette Athén, az anyaváros gazdaságát, ezért lényegében helytelen rájuk a gyarmat elnevezés is.

Az anyaváros és a telepek közötti áruforgalom kialakulása és megélénkülése, az olcsó gabona beáramlása jelentős mértékben letörte az arisztokrácia piaci monopóliumát: csökkent az arisztokrácia gazdasági- és politikai ereje is. Az élelmiszerek kereskedelmi úton történő beszerzése lehetővé tette, hogy egyre többen felhagyjanak földműveléssel, és kézműiparral, illetve kereskedelemmel foglalkozzanak. A zömében kézműves, kereskedő és földműves réteget *démosznak* hívjuk, amely megindította küzdelmét az arisztokrácia kizárólagos hatalmával szemben. A démosz tehát nem a szegényeket jelentette, s így a démosz és az arisztokrácia évszázados küzdelmeit sem lehet a szegények és a gazdagok küzdelmére leegyszerűsíteni.

A démosz politikai képviselői alapvetően négy kérdéscsoportban fogalmazták meg a követeléseiket:

1. Eltörölni az adósrabszolgaságot.
2. Írásba foglalni a törvényeket.
3. A törvény előtti egyenlőség az arisztokratákkal.
4. Minden szabad állampolgár számára biztosítani a részvételt a közügyek intézésében.

Törekvéseinket a Kr.e. 7. század közepétől a Kr.e. 5. század kezdetéig, részben sikerült megvalósítani. Athénban is kialakult a demokrácia államformája.

A demokrácia Athénban az alábbi lépésekben született meg:

A) Drakón arkhón⁴ az első írásos görög törvények megalkotója [11]. A démosz egyre erősödő sérelmeit és követeléseit (írásbeli törvények a szokásjogi ítékezés helyett, adósrabszolgaság eltörlése, hivatalvállalást a népnek, földosztás) hallván, a belső ellentéteket tompítván, Kr.e. 621-ben írásba foglalta a törvényeket. A nevéhez fűződő legendák szerint majdnem minden bűnért halálbüntetést szabott ki: innen ered a mai „*drákói szigor*” kifejezés. Ugyan törvényei még mindig rendkívül erőlyesen védték az arisztokraták érdekeit, a törvénykezésben szerepet nem játszó démosznak azonban mégis fontos előrelépés volt a törvényesség kialakítása. Drakón a nyilvános tárgyalások híve volt, hogy mindenki tanúja lehessen az igazságszolgáltatásnak [11].

B) Szolón arkhón⁵ Kr.e. 594-ben az athéniak felkérésére új törvényeket alkotott, hogy megszűnjenek a belviszályok. Enyhébb törvényeket hozott, mint Drakón, eltörölte az adósrabszolgaságot, elengedte az adósságokat, és a démosz szegényebb rétegeinek kedvezve, jövedelemhez kötötte a politikai jogokat. Intézkedéseit négy csoportba sorolhatjuk [12]:

- 1) A teherlerázás: az adósrabszolgaság intézményének megszüntetése, az adósságok eltörlése, az adósok elkobozott földjeinek visszaadása, a külföldre eladott adósrabszolgák állami pénzen való visszaváltása.
- 2) Timokratikus (vagyonekvű) alkotmányt dolgozott ki, amely már az éves jövedelem szerint osztályozta és részesítette jogokban a polgárokat: ez lehetőséget adott a démosz gazdagabb részeinek az érdekérvényesítésre, és a politika közvetlen irányítására.
- 3) A közügyekkel való törődést állami kötelességé tette: a várost érintő ügyekben az athéni állampolgároknak kötelezően állást kellett foglalniuk, nem tartózkodhattak a döntéshozatal során, mert ez az állampolgárság elvesztésével járt.
- 4) Családjogi törvényei az erkölcsök helyreállítását szolgálták.

⁴ athéni politikus (Kr. e. 7. század)

⁵ athéni politikus, hadvezér, költő, a hét görög bölcs egyike (ógörögül: Σόλων; Kr. e. 638 – Kr. e. 558)

C) Kleisztenész arkhón Kr.e. 508-ban befejezte a démosz jogainak kiszélesítését. Azt mondhatjuk, hogy a demokrácia megteremtése az ő nevéhez fűződik. Megszilárdította Athén külpolitikai helyzetét, megneemtámadási egyezményt kötött az Égei-tengeri kereskedelemre vágyakozó I. Dareiosz perzsa királlyal. Az athéni polgárok jogait a területi hovatartozás alapján határozta meg, ezáltal eltüntette a vérségi-, és a vagyoni elvű előjogokat. Ezt oly módon érte el, hogy 10 *phüilére* (kerületre) osztotta fel Attikát. A *phüilék* összetétele már helyi szinten biztosította a démosz fölényét. A phüilék delegáltak 50-50 főt az ötszázak tanácsába.

A demokrácia, bár voltak vele járó negatív jelenségek, mint például a rabszolgaság, a nők kirekesztettsége a közéletből, kialakult az antik Athénban, és számos elemével ma is számos ország és társadalom számára jelenthet pozitív tartalmú példát.

3.4. Rabszolgaság az ókori római birodalomban

A korábban már ismertetett, Ulpianus-i D.50.17.209. latin nyelvű regula szerint: “*Servitutum mortalitati fere comparamus*”, azaz: “A rabszolgaság nagyjából a halálhoz hasonlítható” [14].

E regulát olvasva a modern ember szemében a római birodalomban alkalmazott jog kegyetlennek tűnhet. Egy dologi jog pervesztése, ha ő, vagy valaki más helyette ki nem fizette az ellene megítélt összeget, a jogerős ítélet után a második hónap végén már a Tiberis-en túl, rabszolga státuszban találhatta magát, ha éppen ki nem végezték. Bár a fenti regula azt sugallja, hogy a rabszolgaság elkerülése érdekében jöjjön inkább a legsúlyosabb büntetés.

Felmerül a kérdés, hogy a Római Birodalom felbomlása után e szigorú normarendszer tovább élt-e, vagy sem?! A római jog úgy a kelet-római-, mint a nyugat-római birodalomban tovább élt. A kelet-római birodalomban 1453-ig a Bizánci Birodalom jogrendszereként; a török hódoltság idején a görög nyelvű területek helyi jogaként (főként a Hexabiblos); a Görög Királyság kodifikálatlan magánjogaként alkalmazták; és végül az 1946 évi Görög Polgári Törvénykönyv is római jogra épült [28, 29].

Magától értetődik, hogy a római jog a Nyugat-Római Birodalom Kr.u. 476-ban bekövetkező bukása után, Itáliában is folyamatosan tovább élt. A XII. századtól a római jogot az ún. újjáéledés (*receptio*) fázisában egyre több állam alkalmazta, ez alól Magyarország kivételt képezett. Érdekes megfigyelni, hogy a 18. századtól európai nemzetállami kodifikációk sora (1794: *Allgemeines Landrecht*, Poroszország; 1804: *Code Civil*, Franciaország; 1811: ABGB, Ausztria; 1865: *Codice civile*, Olaszország; 1896: BGB, Németország) alkalmazta a római jog alaptételeit, *institutio*-it [28, 29]. A római jogi tradíciók ma is tovább élnek.

Érdekes lehet megemlíteni, a római jog ma is hatályos Dél-Afrikában. A római jogot élő jogként ebben az egyetlen régióban őrizték meg, noha jelentős angol-szász hatás is, érződik az országban. Ennek oka egyfelől Anglia gyarmattartó hatalmában, másfelől az Egyesült Államok gazdasági befolyásában keresendő. Dél-Afrika hosszú ideig holland gyarmati központ volt, s az itt bevezetett jogrendszer a kommentátorok által továbbörökített római jog lett. A Dél-Afrikai jogrendszer kevert: az eljárásjog általában angolszász modellt követ, míg az anyagi jogi szabályok (a tulajdonjog, a kötelmek és az öröklési jog) – a helyi tradíciók és a szokásjog mellett – a római jogon alapulnak. Elmondható, hogy a dél-afrikai jogrendszer *plurális* és *duális* [28, 29].

A római jog első írott formája a XII táblás törvények (lat. *XII tabulae*, később *leges XII tabularum*) voltak [8, 10]. Az első írott törvények megalkotásához az a tény vezetett, hogy a szokásjogi normák publikálatlansága folytán annak íratlan szabályait nem lehetett ellenőrizni. A jogszabályok ismerete a főleg patriciusok közül kikerülő papi jogtudósok (*pontifices*) körére korlátozódott. A plebejusok képviseletében eljáró *C. Terentilius Arsa* Kr.e. 462-ben követelte a törvények írásba foglalását, és azok közzétételét. A követelések elfogadása után egy bizottságot küldtek ki Dél-Itália fejlett görög városaiba, hogy ahol Szolón törvényeit, mint hatályos, alkalmazott jogot tanulmányozták [5, 7]. A dél-italiai útra, a hagyomány szerint Kr. e. 451-ben, egy tízfős testületet, a *decemviri legibus scribundis*-t neveztek ki, hogy a görög mintákat követve, írásba foglalják a törvényeket. Teljes körű hatalommal ruházták fel őket, és intézkedéseik ellen fellebbezni sem lehetett, működésük idejére néptribunusokat sem választottak [8, 28, 29, 37].

A tíz *patricius decemvir*, élükön Appius Claudiuszal, összeállított tíz táblányi törvényt, miközben közmegelegedésre, hatalmukkal nem visszaélve irányították az államot. A törvényeket kifüggesztették, hogy a polgárok véleményezhessék, majd a *comitia centuriata*-val megszavaztatták azokat. A következő évre is *decemvireket* választanak, hogy folytassák a törvények írásba foglalását, akik két újabb táblával egészítik ki az előzőeket. Kormányzásuk ugyanakkor egyre zsarnokibb lesz, maguk ellen fordítják mind a népet, mind a *senatus*-t, és éves megbízatásuk lejártával nem teszik le a hatalmukat. A *senatus* passzív ellenállása, a külső ellenség (sabin, aequus) fenyegetése, az ellenség ellen hadra fogott nép lázadása, amely újabb, az előzőnél is fenyegetőbb *secessio*-ba torkollik [8, 28, 29, 37].

Nemcsak a szöveg hitelét, de hagyományos datálásait sem vonja kétségbe a tudomány: mind külső, mind belső érvek az 5. század közepére mutatnak. A görög hatás kérdése már nem ilyen egyértelmű. Cicero és a neves császárkori jogtudós, Gaius három tábla egy-két cikkelyével kapcsolatban is tételes egyezésről beszél Solón törvényei és római szöveg között, illetve felmerült (többek között az idősebb Pliniusnál) az Ephesosból származó bölc, Hermodóros közreműködése is, a történetírás pedig egy Athénbe küldött háromtagú követségről beszél, amelynek Solón törvényeinek a tanulmányozása volt a feladata, és amelynek tagjai visszatérésük után az első *decemvirek* közé is bekerültek.

A görög hatás ellenére a tizenkét a tábla egészét tekintve római alkotás, ami, egyrészt a stilisztikai és jogászki kifinomultságot illeti, ahogy a szó szerint fennmaradt részletek mutatják, az meglehetősen távol áll a korabeli görög törvényesszövegektől.

Másrészt a *ius* (jog) római találmány, magának a szónak nincs is igazán görög megfelelője, és sajátos vonásai már ebben a legarchaikusabb emlékében is megmutatkoznak, amelyben például, más ókori kultúrák törvényábráival szemben, a magánjog dominál. Magát az ötletet azonban, hogy írásba foglalják és mindenki számára hozzáférhetővé tegyék a törvényeket, minden bizonnyal *Magna Graecia*-ból vették a rómaiak.

A római jog természetesen nem a tizenkét táblával született meg, és a táblák nem is terjednek ki a jog egészére, például nem tartalmazták a *legis actió*kat, azokat a szóbeli formulákat, amelyekkel perelni lehetett. Valószínűleg nem kerültek bele a túlságosan közismert szabályok, ellenben egyes régi normák itt váltak a jog részévé.

Bár a *decemvirek* új törvényekkel is bővíthették a korábbi íratlan jog szabályait - ilyeneknek tekinthetők például a temetésre vonatkozó, görögöktől átvett cikkelyek -, a munka lényege a régi, fejlett szokásjogról árulkodó anyag összeállításában és szelekciójában rejlett. Magukból a táblákból is kiviláglik, hogy nem a *ius* volt a római társadalom egyetlen normarendszere: a vallási szabályokat a *fas* foglalta össze, a *mos* pedig a polgároktól elvárt, de a *ius* és a *fas* révén nem kontrollálható viselkedési normákat jelentette. A római jog és a római gondolkodás fontos sajátossága, hogy a *ius*, mint önálló normarendszer nagyon korán, lényegében már tizenkét táblában is elkülönült, mégpedig annak ellenére, hogy bizonyos bűnök büntetése még szakrális jellegű [8, 28, 29, 37].

A táblák a következő témákkal foglalkoznak [8, 10, 37]:

I-II. tábla: az igazságszolgáltatás rendje, többek között a törvénybe idézés módja. Például I 1: „Ha [a felperes a vádlottat] perbe (*in ius*) hívja, [menjen]. Ha nem megy, hívjon tanút [a felperes], azután ragadja meg a vádlottat.”

III. tábla: a nem törlesztő adós elleni eljárás. Például III 1: „Aki tartozását elismerte, vagy akinek ügyét jogszerű ítélettel eldöntötték, annak legyen jogos harminc napja [a teljesítésre].”

IV-V. tábla: a család (házasság, gyerekek, örökösödés, gyámság). Például IV 1: „Gyorsan megölték, mint a tizenkét tábla szerint a feltűnően torzszülött gyermeket.” V 3: „Ahogyan vagyonáról és az ügyei feletti gyámságról végrendelkezett, úgy legyen jogos (*ita ius esto*).

VI-VII. tábla: adásvétel (és mindaz, amit formális adásvétellel intéztek), birtokjog. Például VI 1: „Ha valaki kölcsönszerződést (*nexum*) vagy adásvételt (*mancipium*) köt, ahogyan nyelvvel ünnepélyesen kijelentette (*uti lingua nuncupassit*), úgy legyen jogos.” VI tábla: vagyoni és más károk. Például

VI III12: „Ha éjjel követi el a lopást, ha őt megöli [a meglopott], jogosan megölt legyen.”

VIII 18 b: „A régiék törvénybe iktatták, hogy a tolvajt kétszeresre büntetik, az uzsorást négyszeresre.”

IX. tábla: főbenjáró ügyek. Például IX 3: „[...] a jog szerint kirendelt ítélő és döntőbíró, akire rábizonyul, hogy az elbírálandó ügyben pénzt fogadott el, halállal bünteti.” tábla: a temetkezés. Például X 8: „Aranyat se temessenek vele. De akinek fogai arannyal vannak kapcsolva, ha azt vele elégetik, ne számítson törvénysértésnek.”

XI-XII. tábla: a hivatalos naptár, zálogjog, rabszolgák okozta károk, a patríciusok és plebeiusok házasságának tiltása (XI 1). Például XII 2 b: „Apai hatalom alatt álló fiúk büntetéből kártérítési (*noxalis*) per keletkezett, ebben joga volt az apának vagy tulajdonosnak a pert magára vállalni vagy a vétkest kiszolgáltatni (*noxa*-ba átadni).”

A jog nem merevedik meg az írásba foglalással a XII táblás törvények nagy tekintélyének ellenére sem: a jogtudósok interpretációja révén a tizenkét táblában foglaltak még a változó társadalmi és gazdasági körülmények között is, évszázadokig használhatóak lesznek. A törvények nagy része olyan ügyeket szabályozott, amelyek csak azokat érintették, akiknek házuk, telkük, földjük, állataik, rabszolgáik, örökíthető vagyonuk volt, de nem voltak patríciusok, azaz jogaik érvényesítéséhez szükségük volt az igazságszolgáltatás reformjára. A táblák tételesen is különbséget tesznek a vagyon szerint: proletariusok (nincstelének: utóddal, prolesszel rendelkeznek ugyan, de vagyonuk nincs - az állam a polgáraival kapcsolatban ezt a két dolgot tartotta nyilván) és assiduosok (földdel bíró) szerepelnek a szövegben. „Földdel bíró polgárnak (*assiduo*) földdel bíró legyen a védője (*vindex*), vagyontalan polgárnak (*proletario*) az lehet, aki akar.” (I 4.)

A XII táblás törvények létrehozását az annalizstikus hagyomány a *plebeiusok* nyomásának tulajdonítja, akik végső soron a *consulok* hatalmát akarták csökkenteni ezzel a lépéssel. A törvények nem érintik a *magistratusok* hatalmát, az állam felépítését, és a rendekről sem mondanak sokat. A XI., az ún. *rossz* táblán olvashatjuk az egyetlen erre vonatkozó törvényt: „...a plebs ne köthessen házasságot a *senatorok* családjaival.” (XI 1.) Ez a 445-ig, a *lex Canuleiáig* érvényben lévő tiltás a történettudomány számára fontos bizonyíték ugyan a vagyonos *plebeius* réteg létezésére, illetve, hogy a két rend nyitott volt egymás felé, de *plebeius* sikernek aligha nevezhető. A *plebeiusok* eredménye maga az írásba foglalás, amely jelentős rést ütött a patríciusok hatalmi monopóliumán, és legalábbis a tehetősebb *plebeius* családok számára megkönnyítette a pereskedést. Nyilvánosságra hozatalával a *ius civile*, a polgárok joga közkinccsé vált, ami nagyon fontos lépés volt a *plebeiusok* emancipációjában. A patríciusoknak ezután is nagy befolyása volt a jogalkotásra, és továbbra is ők bíráskodtak, illetve értelmezték a törvényeket (a korai köztársaságban ez utóbbi feladat a *pontifexek* testületére hárult, amely a 4. század végéig őrzi a *legis actiókat*, illetve a hivatalos naptárt, a *fastit*). Elrendelték, hogy *Ceres* templomában a *plebeius aedilis*-ek őrizzék a *senatori* rendeletek egy példányát. Tíz főre emelték a néptribunusok számát; az egyik *consuli* helyet a *plebeiusok*knak adták; az állam élén álló *magistratus* esetében a *praetori* címet a *consuli* váltotta fel; a *tribunusok*at felruházták az *auspicium* jogával (isteni jelekre hivatkozva *tribunustársuk* vagy egy *magistratus* kedvezőtlen döntését megakadályozhatták).

A cikk témája szempontjából kiemelt fontosságú megemlíteni, hogy a római birodalomban ismert volt a közösség érdekében végzett közmunka – az *opera publica* [26]. A városi közösség érdekében szervezett közmunkát alapvetően városi építkezéseken, javító-karbantartó munkák során kellett teljesíteni. A közmunka később, főleg a szocialista országokban elvesztette igazi szerepét és jelentőségét, míg a mai magyarországi szóhasználat és tartalom kifejezetten negatív kicsengésű [26].

3.5. Rabszolgaság a középkori Magyarországon

E fejezet célja összefoglalni a magyar államalapítás korai fázisának a (rab)szolgasághoz való viszonyát. Az államalapítás kezdeti évtizedeiben már törvényi szinten szabályozták a (rab)szolgák helyzetét, jogaikat, köteleységüket, és törvénysértésük esetén a velük szemben alkalmazott szankciókat. Bármennyire is hihetetlenül hangzik, a középkori magyar királyság (rab)szolgasága nem a klasszikus értelemben vett rabszolgaság, hiszen felszabadíthatóak voltak, vagyonuk lehetett, sőt,

akár egyházi tisztséget is nyerhettek. Adott normaszegések esetén a büntetés viszont éppen a rabszolga jogi státuszába helyezés volt.

3.5.1. (Rab)szolgaság I. (Szent) István korában

I. (Szent) István (Születési nevén: Vajk. Esztergom, 970-980 körül – 1038. augusztus 15.) az első magyar király [4, 6]. Uralkodása idején a magyar törzsek szövetségét egységes, keresztyén magyar királysággá alakította át. Az ezeréves magyar törvénytár az általa megalkotott törvényekkel kezdődik [4, 6]. Szent István két törvénykönyve ismert, és a fiához, Imre herceghez intézett *Intelmeket* is a törvénykönyvhöz sorolták, de az inkább királytükörnek tekinthető [6]. Az I. törvénykönyv vélhetően még I. István uralkodása idején keletkezett, míg a II. törvénykönyvet feltehetően I. András idején foglalhatták csak írásba [4, 6]. A legrégebbi forrás a stájerországi admonti kolostor könyvtárában talált 12. századi kódex, bár ez nem a teljes törvénszöveget tartalmazza. Röviden foglaljuk össze azokat a törvényi helyeket, amely a (rab)szolgákkal, és azok jogállásával foglalkozik [4, 6].

Az I. törvénykönyv eme cikk témája szempontjából fontosabb cikkelyei az alábbiak [4, 6, 30]:

1. a törvénykönyv 14. cikkelye szerint, a rabszolgák meggyilkolása esetén, ha rabszolga gyilkol meg rabszolgát, akkor őt át kellett adni a meggyilkolt rabszolga helyébe, és az egyházi törvények szerint vezekelnie kellett. Ha szabad ember ölte meg valaki szolgáját, akkor más szolgát kellett érte adni, vagy az árát megfizetni, és az egyházi törvények szerint vezekelnie kellett a gyilkosnak.
2. a törvénykönyv 20. cikkelye szerint, a rabszolga bűnügyben senkit sem vádolhatott és tanúbizonyságot sem tehetett.
3. a törvénykönyv 21. cikkelye szerint, ha valaki a más rabszolgáját annak ura tudta nélkül felszabadította, akkor jövedelmi helyzetének megfelelő kártérítést kellett fizetnie úgy a királynak, mint a rabszolga urának.
4. a törvénykönyv 22. cikkelye
 - 4.1. megtiltotta, hogy az ispánok, vagy a katonák szabad személyt szolgaságba hajtsanak;
 - 4.2. ha valaki korábban szolga volt, és törvény előtt elnyeri szabadságát, az őt szolgaságban tartó semmilyen kártérítéssel sem tartozott.
5. a törvénykönyv 28. cikkelye tiltotta a szolgálóval a fajtalanokodást, hogy „mocsoktalanul” megőrizték a szabadokat.
 - 5.1. Ha valaki ezt a szabályt kétszer megsértette, akkor korbácsolással, és hajának lenyírásával büntették. Ha valaki harmadik alkalommal is megsértette ezt a szabályt, akkor ő maga is rabszolga lett a szolgálójával együtt, de akár megválthatta magát.
 - 5.2. Ha rabszolga fajtalanokodott rabszolgával, a büntetése korbácsolás és a hajának lenyírása volt.
6. a törvénykönyv 29. cikkelye szerint, hogy megőrizték a szabad név becsületét, ha szabad ember a rabszolgánál urának tudtával rabszolgánőt vett feleségül, akkor őt magát is örökös rabszolgaságra vetették, magát nem válthatta meg.

I. (Szent) István II. törvénykönyvének a cikk témájához kapcsolódó fontosabb cikkelyei az alábbiak [4, 6, 31]:

1. a törvénykönyv 3. cikkelye szerint, ha rabszolga ölt meg rabszolgát, akkor a gyilkos rabszolga ura a megölt szolga urának a megölt rabszolga értékének felét kellett kifizetnie. Ha nem tudott fizetni, akkor negyven nap elteltével a gyilkos rabszolgát el kellett adni, és az árán osztozott a két gazda.

2. a törvénykönyv 4. cikkelye szerint, ha rabszolga szabad embert ölt, akkor száz tinóval megválthatta az ura, ha akarta. Ha nem, akkor átadták az igazságszolgáltatásnak.
3. a törvénykönyv 5. cikkelye szerint, ha valaki idegen rabszolgákat akart felszabadítani, akkor annyi rabszolgát kellett adnia, amennyi rabszolgát jogtalanul akart felszabadítani. Az így adott rabszolgákon a király és a felszabadítani kívánt rabszolgák ura kétharmad, egyharmad arányban osztoztak: a király a saját részéből egyharmadot az ispánnak adott.
4. a törvénykönyv 6. cikkelye a rabszolgák tolvajlását szankcionálta. Ha a rabszolga lopást követ el, akkor értéktől függetlenül,
 - 4.1. első alkalommal levágták az orrát, vagy a rabszolga megválthatta azt;
 - 4.2. ha az orra levágása után újra lopott, akkor a fülét vágták le, vagy a rabszolga megváltotta azt;
 - 4.3. ha a füle levágása után harmadszor is lopott a rabszolga, akkor halálra ítélték.
5. a törvénykönyv 16. cikkelye szerint, ha a király a rabszolgák közül valakit a királyi udvar vagy a vár élére állít, akkor a rabszolga perbeli tanúskodása megegyezett az ispánok tanúskodásának súlyával.

I. István két törvénykönyve alapján megállapíthatjuk, hogy a rabszolgák akár magánvagyonnal is rendelkezettek, viszont szabad ember csak a szabad státuszának elvesztése árán vehetett feleségül rabszolgát. Ha rabszolga lopott, akkor szigorúan szankcionálták. A rabszolgák jogtalan felszabadításának szigorú szankciója visszatartotta a szabadokat, hogy mások rabszolgáit felszabadítsák. Ha viszont a király rabszolgát emel állami funkcióba, a perbeli szerepe lényeges mértékben javul: a szavuk súlya megegyezett az ispánok szavának súlyával [5, 6, 27, 28].

3.5.2. (Rab)szolgaság I. (Szent) László korában

I. (Szent) László (Lengyelország, 1046. június 27. – Nyitra, 1095. július 29.) Árpád-házi magyar király (1077-1095) között. Királyként igazságos törvényalkotó volt, törvénykezésének fő mozgatóereje a magántulajdon védelme volt az országban. Uralkodása alatt Magyarország első alkalommal volt képes hódító háborút vívni: 1091-ben, beavatkozva a horvát belviszályokba, elfoglalta azt [4, 6].

Erős, keresztény hitű, bátor és harcias király volt, aki trónra jutása után azonnal hozzálátott az országban kialakult anarchia felszámolásához. A tulajdonviszonyok radikális átalakulása miatt a lakosság egy része (rab)szolgasorsra kényszerült, és e társadalmi rétegek, tiltakozásul a társadalmi és jogi státuszuk ellen, semmibe véve a tulajdoni viszonyokat, mindent elemeltek, amit csak lehetett.

I. (Szent) László 1077 körül adta ki III. dekrétumát (III. törvénykönyv), 1077 után adta ki a II. törvénykönyvét, amely a világi büntetőjog cikkelyeit foglalta egységes szerkezetbe [4, 6, 34]. Az I. törvénykönyv kiadására az 1092. május 20-án, Szabolcs városában tartott szent zsinat után került sor.

I. Szent László III. dekrétumának (III. törvénykönyvének) a cikk témájához kapcsolódó fontosabb törvénycikkei az alábbiak [4, 6, 34]:

1. a törvénykönyv 4. cikkelye szerint, ha valamely szabad ember lopást követ el, és az egyházba menekül, legyen annak az egyháznak a szolgája, amelyben menedéket keresett. Ha a pap az odamenekült tolvajt felszabadítja, helyette ő legyen az egyház rabszolgája, aki pedig a lopást elkövette, adják el más országba.
2. a törvénykönyv 5. cikkelye szerint, ha
 - 2.1. a rabszolga lopást követ el, és az egyházba menekül, adják vissza urának;
 - 2.2. szabad ember követ el lopást, és az egyházba menekül, legyen az egyház rabszolgája;
 - 2.3. a rabszolga az egyházban keres menedéket, az ura pénzzel visszaválthatja;
 - 2.4. a szolga nagy értéket lop, akkorát, amit az ura nem tud visszafizetni, akkor maradjon az egyház szolgája.

3. a törvénykönyv 7. cikkelye szerint, ha hajadon leány követ el lopást, adják el rabszolgának, és soha se térhessen vissza a szabadság állapotába. Ha valaki felszabadítja, akkor fizesse meg büntetésképpen az árát.

4. a törvénykönyv 17. cikkelye szerint, ha valamely tolvaj, akár szabad, akár szolga, az egyházba menekül, és ártatlannak vallja magát, istenítélettel kell megvizsgálni. Ha bűnösnek nyilvánul, úgy ítélik meg, mintha nem menekült volna az egyházba. Ha a tolvaj beismeri tettét, akkor boldog István törvénye szerint ítélik meg.

5. a törvény 21. cikkelye szerint tilos másnak a rabszolgáját, vagy szolgálóját befogadni. Ha valaki mégis befogadja más rabszolgáját, akkor a befogadó pénzbüntetést kellett fizessen, az ispántól a közemberig.

6. a törvénykönyv 26. cikkelye szerint, ha valakit a bíró idéz (pecsétjét küldi valakire) tartozásáért, és ő nem jelenik meg a bíró előtt, az első két mulasztásért pénzbüntetést fizet. Az adós harmadik sikertelen idézése után az ügyét elvesztette, és megnyírva eladták tartozásáért.

7. a törvénykönyv 29. cikkelye szerint, a szökött rabszolgáját keresőt senki sem akadályozhatta. Ha valaki mégis akadályozta, vagy megverte a rabszolgáját keresőt, akkor tíz tinóval bűnhődött.

I. (Szent) László II. törvénykönyvének a rabszolgákkal foglalkozó törvénycikkelyei az alábbiak voltak [4, 6, 33]:

1. a törvénykönyv 2. cikkelye szerint, ha a rabszolgát lopás bűnében találják, orrát veszítse el, azt ne válthassa meg, kivéve, ha menedékhelyre menekül. Ha másodszor is lopáson érik, akasszák fel.

2. a törvénykönyv 6. cikkelye szerint, ha

2.1. a bíró a rabszolga orrát nem vágja le, vagy a szabadot nem akasztja fel, vesszen minden vagyona, magát a bírót adják el;

2.2. ártatlant akaszt fel, büntetést fizet, és kiadja az ártatlan összes vagyonát.

3. a törvénykönyv 10. cikkelye szerint, ha valaki a saját rabszolgáját akár saját, vagy mások vagyonának lopásában tetten éri, adja át a rabszolgát a bírónak, hogy az orrát levágják.

4. a törvénykönyv 11. cikkelye szerint, ha nemes vagy vitéz másik nemes házára támad, és ott harcot kezd, vagyonának kétharmadát kapja meg a megtámadott, egyharmada maradjon meg a feleségének és gyermekeinek. Ha nincs elég vagyona, hogy az okozott kárt megtérítse, akkor megnyírták, megkötözve a főtéren körbevezették, majd eladták. Ha voltak szabad társai, azok vétküket pénzbüntetéssel váltsák meg. Ha rabszolga társa volt, a rabszolga elkövető az ura büntetését kapta. Ha idegen rabszolgák uruk tudta nélkül összegyűltek a verekedésre, el kellett őket adni.

5. a törvénykönyv 12. cikkelye szerint, ha

5.1. valamely szabad vagy rabszolgát lopáson érnek, akasszák fel őket;

5.2. ha a tolvaj egyházban keres menedéket, onnan hozzák ki, és vakítsák meg az akasztófa helyett;

5.3. ha szabad embert lopáson értek és templomba menekült, vezessék ki a templomból, vakítsák meg, minden vagyonát vegyék el, és a tízévesnél idősebb gyermekeit adják el rabszolgának.

6. a törvénykönyv 17. cikkelye szerint, ha a határvidék őrzői az ispán engedélye nélkül az ország határain túlra lovat, vagy ökröt engedtek eladni, ha szegények, szabadságukat veszítették. Az örök vezetőit, ha a bűnben vétkesnek találták, vagyonelkobzásra ítélték, de a gyermekeik szabadok maradhattak.

I. (Szent) László I. törvénykönyvének 2. cikkelye szerint, ha egy pap a rabszolganőjét vette maga mellé feleség helyett, a rabszolganőt a pap adja el, ha nem akarná, erőszakkal adják el, és az árát a püspök kapja meg [4, 6, 32].

Szent László törvényei szerint, a rabszolgasorsra jutás alapvetően valamilyen bűncselekmény elkövetése után kirótt büntetés egyik formája volt. Sokszor az elkövetett bűn (pl. eltulajdonított vagyon értéke) és a kiszabott büntetés nem volt arányban, de a törvényalkotó I. László király célja éppen a magántulajdon védelme volt, amit akár istenítéletekben, szó szerint tűzzel-vassal végrehajtott a király. A III. törvény 1/d cikkelye szerint: „... egész Magyarország főemberei megesküdtek, hogy a tolvajt nem kímélik, sem el nem rejtik, ...”. A király és az ország vagyonos birtokosai, a nemesek tehát összefogtak a vagyonbiztonság megteremtése érdekében, mert az elszegényedett társadalmi rétegek fenyegették azt.

3.5.3. Rabszolgaság (Könyves) Kálmán királysága idején

Kálmán (1074 körül – 1116. február 3.) Árpád-házi magyar király (1095 – 1116) között. Széleskörű műveltsége miatt a „Könyves” jelzővel is szokták illetni [4, 6]. Az első keresztes háború Magyarországon átvonuló seregei ellen is biztosítania kellett az országot, így lehetősége volt igazolni trónra teremtését is.

Királyi jogalkotói tevékenységének fontos jellemzője, hogy I. László törvényeinek szigorán enyhített: ritkábban alkalmazta a halálbüntetés kiszabását és a kínzást, és keretek közé szorította a rabszolga kereskedelmet [4, 6].

(Könyves) Kálmán I. törvénykönyvének a rabszolgákkal foglalkozó törvénycikkei a következők voltak [5, 6, 35]:

1. a törvénykönyv 41. cikkelye szerint, ha a király valakinek kóbor rabszolgát ad, akkor annak fejét félig nyírassa meg.
2. a törvénykönyv 42. cikkelye szerint, ha
 - a. valaki a király engedélye nélkül kóbor rabszolgát tartott magánál, kártérítést kellett fizetnie;
 - b. ha a kóbor rabszolga az őt befogadónál lop, akkor az úr a büntett alól istenítélettel kellett magát tisztázza.
3. a törvénykönyv 43. cikkelye szerint, ha valaki kóbor rabszolgát fogott el, a rabszolga ura pénzzel megválthatta rabszolgáját.
4. a törvénykönyv 44. cikkelye szerint, ha valaki a szökött rabszolgát, akit magánál tart, pénzért eladja, akkor ő is, és a rabszolga vevője is kártérítést kellett fizessen.
5. a törvénykönyv 74. cikkelye a zsidók számára tiltotta a keresztény rabszolgák vásárlását, eladását, vagy azok tartását. Ha zsidó személy mégis tartott keresztény rabszolgát, akkor engedélyezett időn belül el kellett adnia, vagy másképpen elvesztett azt.
6. a törvénykönyv 75. cikkelye szerint, ha zsidó származásúnak szántó földje volt, akkor azt csak és kizárólag pogány rabszolgákkal műveltethette.
7. a törvénykönyv 77. cikkelye tiltotta a magyar nemzetiségű rabszolgák eladását külföldre. Magyarországról külföldre csak olyan rabszolgát lehetett eladni, akit eleve külföldről hoztak az országba. Ha ispánok megszegték ezt a tiltást, vagy hivatalvesztéssel, vagy pedig vagyonekobjázzal büntették.

(Könyves) Kálmán II. törvénykönyvének, amit az esztergomi zsinat határozatainak is szokás nevezni, a rabszolgákkal foglalkozó törvénycikkei a következők voltak [5, 6, 36]:

1. a törvénykönyv 15. cikkelye megtiltotta, hogy egyházi személyek az egyház rabszolgáját a saját házukban vagy birtokukon tartsák.
2. a törvénykönyv 29. cikkelye szerint, ha valamely egyházi rabszolgából egyházi személy lett, akkor ennek a személynek a gyermekei már nem tértek vissza a szolgaságba, hanem az egyház szabadjai közé számították őket.
3. a törvénykönyv 30. cikkelye megtiltotta a rabszolgák pappá szentelését, hacsak nem a rabszolga ura előtte fel nem szabadította a rabszolgát.
4. a törvénykönyv 63. cikkelye a zsidók számára nemcsak a keresztény rabszolgák tartását, hanem a keresztény napszámosok alkalmazását is megtiltotta.
5. a törvénykönyv 67. cikkelye szabályozta, hogy az egyház rabszolgái hogyan részesültek a szántásból eredő jövedelemmel, ha a saját, vagy egyházi ökrökkel szántottak.
6. a törvénykönyv 69. cikkelye szerint, ha valaki másnak a rabszolgáját, vagy szolgálót, vagy a várnépekből bárkit betűvetésre tanít, vagy pappá teszi az ura beleegyezése nélkül, akkor tanítót kötelezték, hogy váltsa meg a rabszolgát, és még azon felül kártérítést is fizetett.

Kálmán törvénykönyvei vonatkozó részeinek fontosabb megállapításai, hogy a szökött rabszolgát nem lehetett megtartani, vagy újra eladni, azt vissza kellett szolgáltatni az urának. A második fontos normakör, hogy aki rabszolgát tanított írni-olvasni, annak a vonatkozó kötelezettségek mellett fel kellett szabadítani a rabszolgát. A rabszolga, mint munkaerő fontos forrás volt, azt megbecsülték: külföldre rabszolgát – egyéb haszonállatokkal együtt – eladni nem lehetett.

IV. JOBBÁGYSÁG KIALAKULÁSA A KÖZÉPKORI MAGYARORSZÁGON

4.1. A jobbágyság jogi helyzete

A honfoglalás-kori Magyarországon a különféle társadalmi rétegekhez tartozó embercsoportok jelölésére használt *jobbágy* (*joubagio*, *jobbagio*) szó többféle jelentésével, és többféle alkalmazásával is találkozunk. Akkor a *jobbágy* szó az alábbi jelentésekkel bírt [4, 6, 20, 21]: előkelő, viszonylag első, hasonlók között kimagasló helyzettel rendelkező. A 11. században a jobbágy szóval az ország legelőkelőbb, főleg a király közvetlen környezetében élő urait illették. A 13. századtól az ilyen jelentéstartalmú szó eltűnik, helyette a *báró* elnevezést használták [4, 6].

A *jobbágy* szó jelentése és fogalma számos módon magyarázható. Eredetileg a királyt kiszolgáló előkelőket jelentette, majd a szabad állapotú, telkes parasztokat jelentette, akik a földesuruknak szolgálattal tartoztak. A szó eredete a „jó” melléknév középfokjeles alakjából jött létre, kicsinyítő képzővel szó. Más feltételezések szerint a jobbágy szó eredete a régi türk „*jagbu*” szóból ered, és a kazár közvetítéssel került a magyarokhoz [21].

A kialakuló korai feudális Magyarországon a királyi várak, mint királyi birtokközpontok védői a harcos (*miles*) elemek voltak. A *várjobbágyok* (*jobbagiones castri*) a honfoglaló magyarok szabad elemeiből, valamint az itt talált népek szabad elemeiből verbuválódtak [4, 6, 22]. A *várjobbágyok* tehát, a nevükkel ellentétben, szabad elemekből rekrutálódtak: vagy a király zászlaja alatt (*servientis regis*), vagy pedig a várispán zászlaja alatt, a megyei dandárokból katonáskodtak [4, 6]. Jobbágnak nevezték továbbá az egyházi-, és a világi földesurak birtokain élő népek előnyösebb helyzetben lévő kiemelt csoportját is, mint például a csak lovas katonai szolgálattal kötelezettek (*jobbagiones equites*), a tihanyi apátság lovas jobbágysága, vagy a katonáskodó nemesjobbágyok, a predealis-ok (*jobbagiones nobiles*).

A XIV. század közepére, a korábban különféle jogállású, és más-más szolgáltatási kötelezettséggel terhelt néprétegek nagyjából azonos jogi helyzetbe kerültek, és egységes osztállyá formálódtak. A *jobbágy* név ennek az egységes jogállású, alávetett társadalmi (paraszti) osztálynak az elnevezésére szolgál [4, 6].

A jobbágyok évszázadokon át, folyamatos harcot vívtak a szabad költözködéshez való jogért hol kisebb, hol nagyobb sikerekkel. A 15. század folyamán gyakorlatilag még él ez a jog, majd a 16. század kezdetétől folyamatosan korlátozzák a jobbágyok eme jogát. A Dózsa-féle parasztháborút követő megtorló törvényben kimondták a jobbágyok teljes röghöz kötését, szolgasorba süllyesztve őket. Az 1514. évi 14. törvénycikk 3.§.-a szerint „*az ő földesuraiknak föltétlen és örökös paraszti állapotban (mera et perpetua rusticitas) legyenek alávetve.*” [4, 6].

4.2. A jobbágyság terhei

A jobbágyharcok másik fontos területe a szolgáltatások pontos meghatározása volt. Az anarchikus, kiszámíthatatlan módon meghatározott szolgáltatások és azok mértéke, e területen a földesúri önkény arra sarkallta a jobbágyságot, hogy kikényszerítse a szolgáltatások megfelelő feltételek mellett történő teljesítését [4, 6, 21].

Már a 12. századi Magyarországon ismert volt a *conditionarii* kifejezés. Ezt azt jelentette, hogy egyes foglalkozások, csoportok, vagy éppen városok, előre meghatározott módon teljesítették uraik felé a szolgáltatásokat. A földesúr és a jobbágyok közötti szolgáltatások mértékét szerződések, vagy éppen kiváltságlevelek határozták meg. Az ilyen okleveleket *urbárium*nak hívták, a legrégebbiek a 14. századból maradtak fenn.

A jobbágyok által a földesuruknak adott szolgáltatások az alábbiak voltak:

- termény utáni kilenced;
- pénzben fizetett földbér;
- kötelező ingyenmunka (robot).

I. (Nagy) Lajos uralkodása idején, az 1351. évi törvény 6.§. elrendelte, hogy a jobbágyok által termelt javak kilencedét a földesúr részére be kell szedni: ez általános, és kötelező volt. Ha a földesúr elmulasztja kivetni a kilencedet, akkor azt be kell szedni a király javára, így nem lehetséges az adóelkerülés. A pénzgazdálkodás kialakulásával, és előrehaladásával a 14. században általánossá vált a pénzben megfizetett földbér (*terragium*, v. *census*). A földesúr saját kezelésében művelt majorsági, *allodiális* birtokán végzett kötelező ingyenmunka, más néven, a *robot* mértéke egész jobbágytelkenként (kb. 20-30 magyar hold) évi 15-20 munkanapnyi volt, mivel a 14. században még nem igazán nagymértékű a majorsági gazdálkodás [4, 6, 21].

A Budai-Nagy Antal féle erdélyi parasztfelkelés sikerei hatására 1437 nyarán aláírják a kolozsmonostori egyezményt, amelynek fontosabb eredményei a jobbágyság szempontjából az alábbiak voltak:

- biztosítják a jobbágyság számára a földesúr akarától független szabad költözködési jogot;
- eltörlik a kilencedet;
- lényeges mértékben csökken a *terragium*;
- a *robot*ot évi 1 napra csökkentik;
- a magvaszakadt jobbágy szabadon végrendelkezhet: a földesurat kirekesztik a jobbágy vagyonának örökléséből, a jobbágy vagyona a rokonokra száll.

A felkelés végül elbukott, és a megszerzett jogaiktól újra megfosztották a jobbágyságot. Az 1514. évi Dózsa-féle parasztháború leverése után megalkotott 1514. évi *megtorló törvény* a robotot (munkaszolgáltatást) „*rendes szolgálatnak*” (*servitium ordinarium*) néven nevezi, és évi 52 napban határozta meg úgy, hogy heti egy napot kellett a földesurat szolgálni, az általa meghatározott munkát kellett végezni. A korábbi, jobbágytelkenként kivetett évi munkaszolgálati nap tehát lényeges mértékben növekedett, és a jobbágyságra rakódó központi (állami-, és egyházi) terhek mellett, még ajándékot is kellett fizetnie [4, 6].

A 15. századtól a jobbágyság lényeges mértékben differenciálódik: egyes rétegek elszegényednek, elvesztik munkaeszközeiket is, így zsellérsorba süllyednek, míg egy szűk réteg gazdaságilag megerősödik. A jobbágyság a 16. századtól legalább három csoportra szakad, melyek az alábbiak:

- telkesjobbágy (*iobbagio sessionatus*, v. *colonus*), aki legalább ¼ jobbágytelket művel meg;
- házas zsellér (*inquilinus*), aki ¼ jobbágyteleknél kisebb telket művel, vagy semmilyen földterületet sem művel, csupán belső telke, és háza van a faluban;
- házatlan zsellér (*subinquilinus*), aki saját házzal nem rendelkezik, más házában lakik.

A földesurak részére végzett kötelező ingyenmunka (*robot*) gyakorlatilag már a honfoglalás kora óta ismert. A honfoglaláskor a Kárpát-medence már lakott volt: a helyi, jórészt szláv nyelvű őslakosok leigázása, a hadjáratok során zsákmányolt rabszolgák jelentették a termeléshez szükséges munkaerő döntő többségét. Idővel azonban a rabszolgaság megszűnik, helyette a majd a jobbágyság jelenti a munkaerőforrást.

A jogaikban már nem teljesen jogfosztott társadalmi rétegek jobb termelékenységgel termeltek, így belátva a rabszolgotartás gyenge hatékonyságát, a paraszti rézegeket érdekelte téve a termelésben, két-három évszázad alatt kialakult a jogi státuszában nagyon hasonló elemekből álló jobbágyság. A jobbági szolgáltatások egyik eleme volt a *robot*, amit egészen kis mértékkel, vagy akár extrém mértékkel vettek ki a jobbágyságra. A *robot* a jobbágyság létezésének idejét végigkísérte, az ingyenmunkának ez a formája csak a jobbági rendszer teljes felszámolásával 1848-ban szűnt meg [4, 6, 21].

V. A MALENKIJ ROBOT – A MODERN KÉNYSZERMUNKA

A málenkij robot (*malenki robot*) a második világháború utáni Szovjetunióbeli kényszermunka szokásos magyarországi elnevezése. A kárpát-medencei szovjet fogolygyűjtő akció a megtorlás, az etnikai és politikai tisztogatás, valamint a kényszermunkásszerző akciók sorába illeszkedett. A Vörös Hadsereg által elfoglalt magyar területeken romeltakarításra való hivatkozással, a Vörös Hadsereg 1944. december 22-én kiadott 0060 számú parancsára gyűjtötték össze és hurcolták el fegyveres szovjet katonák a nyílt utcáról a magyar embereket [39].

A legenda szerint, ezeknél a kényszerítő eseményeknél a szovjet katonák a civilek megnyugtatásaként ismételték a „*маленькая работа*” (*kis munka*) orosz kifejezést, amivel azt próbálták elérni, hogy a civilek megnyugodjanak, hogy munkájukra csupán rövid ideig lesz szükség. A magyar nyelvben „*málenki robot*” néven rögzült, a Szovjetunióban végzett kényszermunka elnevezése. A szóösszetétel első tagja orosz nyelvből ered, míg ehhez a szóhoz csatolta a magyar nyelv a benne is meghonosodott cseh *robot* szót [39].

A „*kis munka*” valójában kemény fizikai munkát jelentett (romeltakarítás, építkezés, bányászat), melyre módszeresen válogattak össze férfiakat és nőket egyaránt, akik aztán akár öt évig is kényszermunkát végeztek valamelyik szovjet iparvidéken. Az elhurcoltakról az itthon maradottak csak elvétve jutottak információhoz, akiknek legalább egyharmada odaveszett a kényszermunka során [39].

VI. BEFEJEZÉS

A *robot* szó eredetét tekintve tehát szláv eredetű, és jobbági szolgáltatást, ingyenmunkát jelent. A szót a szlovák, a cseh és a lengyel nyelvek ugyanabban az értelemben használja, míg az oroszban a *рабо́та* szó rendszerint fizetett munkát jelent. Könnyű belátni, hogy az Asimov féle megállapítás, hogy a Karel Čapek által először leírt *robot* szó széles körben terjedt el a nyelvekben, többek között a magyar nyelv is átvette ezt a szót. A Fanuc robotok programozási nyelve, Karel Čapek tiszteletére a *Karel* nevet kapta.

A szerző kísérletet tett a *robot* szó történelmi kialakulásának megvilágítására, a rabszolgaság történelmi gyökereinek bemutatására, és végül, a magyar történelem kiemelkedő szakaszait is vizsgálta a jobbágyság kialakulásának fontosabb időszakait szem előtt tartva. A téma úgy egyetemes-, mint magyar jogtörténeti szempontból is nagyon fontos. A közölt eredmények segíthetik a műszaki szakemberek eligazodását ebben a meglehetősen bonyolult témában.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- [1] http://hu.wikipedia.org/wiki/Karel_Capek (Letöltve: 2012. 11.24.)
- [2] <http://en.wikipedia.org/wiki/R.U.R> (Letöltve: 2012. 11. 24.)
- [3] KAREL ČAPEK: Rossum's Universal Robots, 1920. Translated by Paul Selver and Nigel Playfair. (Pdf formátumban letöltve: 2012. 11. 10.)
- [4] CSIZMADIA ANDOR (Szerk.): Magyar állam- és jogtörténet, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1995.
- [5] RUSZOLY JÓZSEF: Európa jogtörténete, Püski, Budapest, 1997.
- [6] MEZEY BARNA (Szerk.): Magyar jogtörténet, Osiris Kiadó, Budapest, 2004.
- [7] HORVÁTH PÁL (Szerk.): Egyetemes jogtörténet, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1997.
- [8] FÖLDI ANDRÁS – HAMZA GÁBOR: A római jog története és institúciói, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1996.
- [9] KMOSKÓ MIHÁLY: Hammurabi törvényei, Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Jog- és Társadalomtudományi Szakosztálya, Kolozsvár, 1911.
- [10] ZLINSZKY JÁNOS: XII táblás törvények, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1991.
- [11] <http://hu.wikipedia.org/wiki/Drakón> (Letöltve: 2012. 12. 06.)
- [12] <http://hu.wikipedia.org/wiki/Szolón> (Letöltve: 2012. 12. 06.)
- [13] Biblia – Istennek az Ószövetségben és Újszövetségben adott kijelentései, Magyar Református Egyház, Kálvin János Kiadó, Budapest, 2000.
- [14] HAMZA G. – KÁLLAY I.: De Diversis Regulis Iuris Antiqui – A Digesta 50.17. regulái latinul és magyarul, ELTE Állam- és Jogtudományi Kar, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1996.
- [15] TELKES Z. (Főszerk.): Automatizálási lexikon, Műszaki Könyvkiadó, Budapest, 1986.
- [16] <http://hu.wikipedia.org/wiki/Robot> (Letöltve: 2012. 12. 01.)
- [17] <http://en.wikipedia.org/wiki/Robot> (Letöltve: 2012. 12. 01.)
- [18] http://hu.wikipedia.org/wiki/A_robotika_három_alaptörvénye (Letöltve: 2012. 12. 01.)
- [19] <http://hu.wikipedia.org/wiki/Rabszolgaság> (Letöltve: 2012. 12. 01.)
- [20] <http://www.staff.u-szeged.hu/~capitul/noble.htm> (Letöltve: 2012. 12. 01.)
- [21] <http://hu.wikipedia.org/wiki/Jobbágy> (Letöltve: 2012. 12. 01.)
- [22] <http://hu.wikipedia.org/wiki/Várjobbágy> (Letöltve: 2012. 12. 01.)
- [23] <http://www.websters-online-dictionary.org/> (Letöltve: 2012. 12. 02.)
- [24] HOMÉROSZ: Iliász. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1967.
- [25] <http://en.wikipedia.org/wiki/Serfdom> (Letöltve: 2012. 12. 06.)
- [26] http://en.wikipedia.org/wiki/Opera_publica (Letöltve: 2012. 12. 03.)
- [27] <http://en.wikipedia.org/wiki/Corvée> (Letöltve: 2012. 12. 03.)
- [28] <http://jesz.ajk.elte.hu/nagy21.html> (Letöltve: 2013. 01. 04.)
- [29] http://www.romaikor.hu/kozigazgatas_kormanyzas/torvenyek_es_a_jogrendszer/a_xii_tablas_torvenyek (Letöltve: 2013. 01. 04.)
- [30] <http://www.angelfire.com/zine/pantagruel/stistvanI.htm> (Letöltve: 2013. 01. 17.)
- [31] <http://www.angelfire.com/zine/pantagruel/stistvanII.htm> (Letöltve: 2013. 01. 17.)
- [32] <http://www.angelfire.com/zine/pantagruel/LaszloI.htm> (Letöltve: 2013. 01. 17.)
- [33] <http://www.angelfire.com/zine/pantagruel/LaszloII.htm> (Letöltve: 2013. 01. 17.)
- [34] <http://www.angelfire.com/zine/pantagruel/LaszloIII.htm> (Letöltve: 2013. 01. 17.)
- [35] <http://www.angelfire.com/zine/pantagruel/KalmanI.htm> (Letöltve: 2013. 01. 17.)
- [36] <http://www.angelfire.com/zine/pantagruel/KalmanII.htm> (Letöltve: 2013. 01. 17.)
- [37] <http://www.romaikor.hu> (Letöltve: 2013. 02. 23.)
- [38] http://index.hu/kulfold/2013/02/20/allami_rabszolgasag_volt_1996-ig_irorszagban/ (Letöltve: 2013. 03. 10.)
- [39] http://hu.wikipedia.org/wiki/Malenykij_robot (Letöltve: 2013. 03. 10.)